

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

Az orosz tudományos élet recepciója két hazai folyóiratunkban
(A „Magyar Könyv-ház” és a „Sokféle” korabeli híryanaga)

Jelen tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk, mit tudhatott a Molnár János (1757–1818) és Sándor István (1750–1815) által szerkesztett két magyar nyelvű folyóirat olvasója az akkor szomszédos Orosz Birodalom számottevő tudományos teljesítményeiről, az ottani akadémiákon és egyetemeken dolgozó szakemberek publikációiról, amelyek Magyarországon is figyelmet érdemelhettek. A sajtó ugyanis pontos tükrökre a társadalmi tudat mindenkori állapotának, tanúja és formálója a politikai közgondolkodásnak, közvetítője a különféle ideológiáknak, továbbadója a felhalmozódott művelődési anyagnak, alakítója és fontos része a nemzet irodalom- és művelődéstörténetének, hiteles kifejezője egy adott időszakban annak, mit tudott és hogyan vélekedett saját magáról, a környező államokról, a nagyvilág eseményeiről a korszak társadalmá.

A Habsburg Monarchia „elidegeníthetetlen” részét képező Magyarországon a 18. század elejétől történtek kísérletek arra, hogy rendszeresen megjelenő hírlapok tájékoztassák az érdeklődő olvasókat, de magyar nyelvű sajtótermék kiadására csak 1780-tól került sor. Közismert, hogy a nyomtatott újságokat Európa-szerte a felemelkedő polgárság gazdasági és politikai törekvései hívták életre. A 18. század második felében Magyarországon ez a réteg még meglehetősen gyenge volt, mivel a Habsburg-gazdaságpolitika viszonylag mérsékelten támogatta a hazai polgárság fejlődését. Ezzel magyarázható, hogy magyar nyelvű újság kiadására csak Mária Terézia uralkodásának végén és főként II. József trónra lépését követően lett igény a hazai nemesség és értelmiség körében.¹ A „kalapos király” és öccse, II. Lipót liberális sajtópolitikájára jellemző, hogy a fenti időszakban a már említett magyar nyelvű hírlapokon kívül latinul, szlovákul, szerbül, szlovénül – és természetesen németül is – jelenhettek meg újságok és folyóiratok.

Az 1780-as évek elejétől kiadott hazai folyóiratok szerkesztői között megkülönböztetett figyelmet érdemel a paraszti származású, Jénában tanult, radikális gondolkodású, jozefinista elkötelezettségű, antiklerikális nézeteket valló Molnár

János, aki pesti evangélikus lelkészként dolgozott. Élesen bírálta a nemességnek mint társadalmi csoportnak az önzését, több írásában fellépett a robotszolglátás ellen, politikai nézeteit a „Politisch-kirchliches Manch-Hermaeon” (1790) című röpiratában fogalmazta meg. Mivel világosan látta, hogy a 18. század végén az országban még nem alakult ki erős polgárság, ezért a felvilágosult abszolutista politikától várta a jobbagység helyzetének javítását. Írásaiban határozottan fellépett a nemesi „kiskirályok” ellen, uralmukat pedig „szittyá féktelenség”-nek nevezte. Meggyőződéssel vallotta, hogy a hazai protestánsok többnyire királyhűek, és – minden kétséget kizáróan – jó hazafiak. Felvilágosult és progresszív nézeteinek talán egyetlen gyenge pontja abban volt, hogy a német nyelv kötelező bevezetésére is talált mentséget, mivel ezt az országban sokan beszélik és alkalmas a tudományos igényű gondolatok kifejtésére.²

Molnár János sajtótörténeti érdemei közé tartozik, hogy 1783-ban elindította a „Magyar Könyv-ház” című folyóiratot, amely – többek között – finnugor nyelvrokonságunk iránti elkötelezettségét mutatja. Ezt azért érdemes kiemelni, mert amikor megjelent Sajnovics János (1735–1785) „Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse” című műve – amely világos okfejtésével és meggyőző érveivel helyes irányba vitte előre a finnugor nyelvrokonság bizonyítását –, annak ellenére, hogy a külföldi szakmai körökben nagy feltűnést és elismerést váltott ki, Magyarországon vegyes érzésekkel fogadták. A tudós lapkiadó és szerkesztő ugyanakkor nem csak lapp szavakkal tarkított hexameterekkel üdvözölte Sajnovicsot,³ hanem a külföldi szakirodalomnak a kérdést érintő műveit is igyekezett megismertetni a hazai közvéleménnyel. A Molnár János által kiadott időszakos kiadvány azért is méltó az utókor figyelmére, mert a finnugor népek történetével, néprajzával, népzenejével foglalkozó külföldi szerzők, köztük számos oroszországi tudós írását is részletesen

¹ A magyar sajtó története. I. (Szerk. Kókay György.) Bp., 1979. 39–68; Uő.: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795. Bp., 1970; *Debreczeni Attila*: Tudós hazafiak és érzékeny emberek (Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában). Bp., 2009. 29–34., 175–428.

² *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 354., 401.

³ *Magyar Könyv-ház*, 3 (1783), 648–652. *Sajnovics János* „Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse” című művének magyar nyelvű kiadása: *Sajnovics János bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos*. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította: *Constantinovičné Vladár Zsuzsa*. (Szerk. Szij Enikő.) Bp., 1994.

ismertette. Folyóirata alapján fogalmat alkothatunk arról, mit tudhatott a korabeli orosz tudományos életről az érdeklődő magyar olvasó. Ebből a szempontból külön figyelmet érdemel Molnár János kiadványának 1783-ban megjelent első négy száma, amelyekben korábban készített jegyzeteit, recenzióit és kivonatait tette közzé.

Az általa ismertett művek kiválogatásában elsősorban nyelvészeti érdeklődése vezette. Főként a magyarok eredetének, őshazájának és nyelvrokonságának kérdései irányították figyelmét az Oroszországban dolgozó, többnyire német tudósok azon könyveire, amelyekben az említett problematika megoldásához remélt adatokat találni. Ezért olvasta el Georg Wilhelm Steller (1709–1746) természettudós és orvos 1734-es, valamint 1737–1739-es kamcsatkai utazásáról szóló leírását,⁴ amelyről alapos ismertetést jelentetett meg. A recenzius különösen az itilmen nép életmódját bemutató leírást idézte hosszabban, és ehhez 211 szavas magyar–kamcsatkai szójegyzéket is fűzött.⁵ Samuel Gottlieb Gmelin (1745–1774), német botanikus észak-perzsi utazásáról írt könyvében⁶ is – érthető módon – a magyar őstörténet fontos színhelyeinek (köztük a Volga-mentének, illetve Asztrahán és Baku vidékének) leírása ragadta meg Molnár János figyelmét.⁷ Peter Simon Pallas (1741–1811) híres, „Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs” című művét szintén olvasta a tudós lelkész, és a kiadvány mindhárom kötetéről részletes kivonatot közölt, gondosan ügyelve a magyarokra vonatkozó adatok kiemelésére. Könyvismertetőjének különös nyelvtörténeti értéket kölcsönöz az a mordvin és osztyák szójegyzék, amelyet Pallas munkájából idéz.⁸

A magyar evangélikus lelkész nagy tisztelője és kiváló ismerője volt az 1761–1769 között Oroszországban élt August Ludwig von Schlözer (1735–1809) német történésznek és statisztikusnak, aki már 1765-ben a Pétervári Tudományos Akadémia tagja lett, majd hazatérte után a göttingi egyetem professzoraként dolgozott.⁹ A magyar jozefinista gondolkodóra főként Schlözer „Probe russischer Annalen” című forrásértékű munkája tett maradandó hatást. Ennek recenzálásakor ismertette a 11-12. század fordulóján élt orosz évkönyvíró,

Nyesztor életét és tevékenységét, krónikájának¹⁰sorsát – ezzel kapcsolatban V. N. Tatyiscsev (1686–1750) és Gerhard Friedrich Müllerre (1705–1783) is hivatkozott –, majd Schlözer alapján felidézte a magyar olvasóknak az orosz föld őslakosságának kérdését és felsorolta az ott élt 11 finnugor népet.¹¹ Molnár János tájékoztatta az olvasókat Johann Eberhard Fischer (1697–1771) pétervári professzor (az akadémiai gimnázium direktora, a klasszikus nyelvek kiváló ismerője) készülő szótáráról, amely negyven nyelv – köztük a finn és a magyar – szókincsét kívánta összegyűjteni.¹² A rendkívül művelt recenzius arról is tudott, hogy Fischer kéziratban maradt szótárának egy részét (hanti és manyi anyagát) Schlözer az „Allgemeine Nordische Geschichte” (Általános északi történelem) című összefoglaló művében 1771-ben kiadta.¹³ A magyar olvasók 1783-ban arról is értesülhettek, hogy napvilágot látott G. F. Müller hatalmas anyaggyűjtése két kötetben, „Sibirische Geschichte” (1768) címmel.¹⁴ A „Magyar Könyv-ház” 8. számában, 1796-ban Molnár János rövid cikket közölt Szent Metód kultúrtörténeti jelentőségéről, és ugyanebben az írásában ismét említett tett az orosz őskronika összeállítójáról, Nyesztorról is.¹⁵

A magyar lelkész jól ismerte Ivan Ivanovics Lepjohin (1740–1802) természettudós és utazó, a II. Katalin által alapított Orosz Akadémia (Rosszjizskaja Akagyemija) 1783–1802 közötti titkárának tevékenységét is. Ezt bizonyítja a jeles tudós dél-oroszországi útkönyvének¹⁶ ismertetése, amelyben a recenzius beszámolt Lepjohin művének tudományos novumairól, a cári birodalom földrajzáról és néprajzáról írt kiadvány forrásértékéről. A könyvismertetés szerzőjének figyelmét elsősorban a mordvin, csuvas és tatár népre vonatkozó adatok keltették fel, s ezzel magyarázható, hogy írásában Magyarországon először közölt mordvin nyelvű szöveget (a Naphoz szóló imádságot).¹⁷ Az evangélikus tudós alaposan áttanulmányozta Lepjohin művét, abban a reményben, hogy a Volga menti népek szókincsében magyar szavakat talál.

A recenzált könyvek túlnyomó részét Molnár János az 1635-ben Nagyszombatban alapított, 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költöztetett egyetem nagy hírű könyvtárában olvasta el. Itt bukkan rá a II. Katalin közreműködésével összeállított szótár, a „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” első kötetére is, amely Peter Simon Pallas gondozásában 1786-ban Péterváron látott napvilágot. Erről

⁴ G. W. Steller: Beschreibung von dem Lande Kamtschatka. Frankfurt, 1774. (Reprint: 2009)

⁵ Magyar Könyv-ház, 2 (1783), 69–87.

⁶ S. G. Gmelin: Reise durch das nordliche Persien in den Jahren 1770, 1771, 1772. St. Petersburg, 1774.

⁷ Magyar Könyv-ház, 2 (1783), 140–155.

⁸ Uo. 2 (1783), 85–95.

⁹ A. L. Schlözer életére és tevékenységére vonatkozóan: August Ludwig von Schlözer und Russland. (Red.: Eduard Winter.) Berlin, 1962. 107–246; H. Neubauer: August Ludwig Schlözer (1735–1809) und die Geschichte Osteuropas. In: Jahrbuch für Geschichte Osteuropas. Band 18. Berlin, 1970. 205–230; Julius Farkas: Schlözer und die finnisch-ugrische Geschichte. In: Sprach- und Volkskunde. Ural-Alttaistische Jahrbücher (Wiesbaden), 1952. 1–22; H. Balázs Éva: A. L. Schlözer und seine ungarischen Anhänger. In: Formen der europäischen Aufklärung. (Red.: F. Jánosi-Engel, G. Klingenstein, H. Lutz.) Wien, 1976. 251–269; Poór János: August Ludwig Schlözer und seine ungarländische Korrespondenz. In: Brief und Briefwechsel in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert. (Red.: Alexandru Duțu, Edgar Hösch, Norbert Oellers.) Essen, 1989. 189–202.

¹⁰ Nyesztor művének legújabb kiadása: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. (Ford.: Ferincz István.) Bp., 2015.

¹¹ Magyar Könyv-ház, 2 (1783), 7–18.

¹² Uo. 3 (1783), 505.

¹³ Zsirai Miklós: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. kötet. Bp., 1952. 17.

¹⁴ Magyar Könyv-ház, 3 (1783), 505–509. Itt említjük meg, hogy G. F. Müller művét oroszul legutóbb 1999-ben, Moszkvában adták ki „Isztorija Szibiri” címmel.

¹⁵ Molnár János a Szent Metódról publikált szócikket a „Némely nevezetes emberekről” című írásában közölte: Magyar Könyv-ház, 8 (1796), 119–121.

¹⁶ I. I. Lepjohin: Dnyevnije zapiszki putyesesztvij po raznim provincijam Rosszjizskovo goszudarsztva. T. 1–4. Szankt-Petyerburg, 1771–1775. Molnár a H. Hase-féle német fordítást ismerte, amely 1774-ben Altenburgban került kiadásra.

¹⁷ Magyar Könyv-ház, 3 (1783), 132–147.

a munkáról, amely az összes 18. századi többnyelvű szótár közül a leggazdagabb finnugor anyagot tartalmazta, a recensens 1793-ban írt nyelvészeti közleményében számolt be a magyar olvasóknak.¹⁸ A tudós lelkész 1804-ben, a nyelvész Gyarmathi Sámuel (1751–1830)¹⁹ „Affinitas” című művének ismertetésekor ismét említést tett az orosz összehasonlító szótárról, arra utalva, hogy a magyar tudós számos példát hoz „abból a dicsőséges, új, orosz betűkkel írt és Szent-Pétervárott nyomtatott könyvből.”²⁰

A „Magyar Könyv-ház” hasábjain Molnár János 1783-ban részletesen beszámolt a Pétervári Tudományos Akadémia szervezetéről és működéséről is.²¹ Ezzel az írásával az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a magyar tudóstársaság létrehozásának fontosságára, és hogy támogassa azokat az elképzeléseket, amelyek már hosszabb ideje egy ilyen jellegű intézmény felállítására irányultak.²² A tudós lelkész cikkének forrásai a „Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae” és a „Novi Commentarii” című pétervári akadémiai kiadványok voltak, amelyek 1728-tól, illetve 1750-től jelentek meg. Molnár János, aki rendszeresen figyelemmel kísérte e tudományos folyóiratok közleményeit, terjedelmes recenzíójában ismertetette a Nagy Péter által 1725-ben felállított akadémia történetét, a külföldről meghívott híres tudósok (köztük Daniel Bernoulli, Leonhard Euler, Johann Caspar Taubert, Jacob Stählin, Tobias Lowitz, Ulrich Theodor Aepinus, Johann Gottlieb Georgi, Johann Georg Gmelin, Georg Wolfgang Krafft, Gerhard Friedrich Müller, Anton Friedrich Büsching és mások) névsorát, az intézmény célkitűzéseit, szervezeti felépítését és szabályzatát.²³ A cikk írója felsorolta az akadémia osztályait, a tagság tudományos fokozatait, sőt még a tudósok jövedelmét is, hogy az olvasók

¹⁸ Molnár János: Név-egyeztetés. *Magyar Könyv-ház*, 5 (1793), 150.

¹⁹ A nemesi származású, kolozsvári születésű Gyarmathi Sámuel a bécsi egyetem orvosi karán tanult. Később Schlözer (aki már 1771-ben állást foglalt a magyar–finnugor nyelvrokonság mellett) hatására és sürgetésére írta meg – Sajnovics János elméletének folytatójaként – „Affinitas linguae Hungaricae cum Linguis Finnicae originis Grammaticae demonstrata” (1799) című kitűnő könyvét, amelyben azt hangsúlyozta, hogy a nyelvek rokonságának fő bizonyítékát nem a szavak, hanem a toldalékok, ragok és képzők közös eredetében kell keresni. Az összevető hasonlítást kiterjesztette a többi finnugor nyelvre is, helyesen ismerte fel, hogy ezek közül a magyarhoz a manysi és a hanti nyelv áll a legközelebb. Azt is kimutatta, hogy a török–magyar szövegyezések a hosszas történelmi érintkezésből származó utólagos átvételek és nem az állítólagos nyelvrokonság bizonyítékai. Gyarmathi munkásságának jelentőségéről: *M. Nagy Ottó*: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága. Kolozsvár, 1944. (Legújabb kiadása: Bp., 2010.); *Bárczy Géza*: A magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vázlatja. In: *A magyar nyelv története*. (Szerk. Benkő Loránd.) Bp., 1967. 581–592; *Gulya János*: Gyarmathi Sámuel. Bp., 1978.

²⁰ *Magyar Könyv-ház*, 21 (1804), 78–103.

²¹ Uo., 2 (1783), 63–67.

²² Bél Mátyás 1735-ben készített részletes tervezetet a magyarországi tudományos akadémia létrehozására. Bessenyei György, a hazai felvilágosodás egyik legkiválóbb alakja, az 1778-ban megjelent *Magyarság* és az 1779-ben írt *Holmi* című röpirataiban javasolta az akadémia mihamarabbi felállítását. A 18. század második felében rajtuk kívül még Kollár Ádám, Hell Miksa és Révai Miklós készített hasonló jellegű tervezeteket.

²³ A külföldi, főként német tudósok oroszországi tevékenységéről: *V. Molnár László*: Német tudósok a pétervári akadémian (1725–1800). *Valóság*, 43 (2000) 10. sz., 59–65.

reális képet kapjanak az orosz tudomány bőkezű támogatásáról. A pesti lelkész ebben a közleményében többször is említést tett a korabeli pétervári akadémian használt nyelvek kérdéséről. Ezzel kapcsolatban felidézte azt a hivatalos rendelkezést, amely szerint „minden deákul (latinul) vagy orosz nyelven írassék, továbbá az évenkénti közgyűlésen felolvasásra kerülő két beszéd (oráció) közül az egyik latinul, a másik oroszul hangozzék el, de a deák is előbb oroszra fordíttassék és nyomattassék ki.”²⁴ Az akadémia égisze alatt működő egyetem tevékenységét ismertetve beszámolt arról, hogy ott minden *preceptor* oroszul és valamennyi professzor latinul köteles az előadását megtartani, azaz németül vagy franciául senki sem oktathatja az adott *diszciplínát*. A szerző cikkét az akadémiai intézmények, köztük a csillagvizsgáló, a botanikus kert és a nyomda tevékenységének felvázolásával fejezte be.

A „Neues St. Peterburgisches Journal” 1781-es évfolyamának első és második számát ismertetve²⁵ Molnár János pontos tájékoztatást adott az 1765-ben, orosz arisztokraták és külföldi akadémikusok (köztük Grigorij és Vlagyimir Orlov, Roman Voroncov, Alekszandr Vjazemszkij, Grigorij Tyeplov, Leonhard Euler, Jacob Stählin, Johann Caspar Taubert és mások) által alapított Szabad Gazdasági Társaság (Volnoje ekonomicseszkoje obszcsesztvo)²⁶ pályázatairól és tevékenységéről, megemlítve, hogy „ma már hetvenre szaporodott tagságának száma.”²⁷

A „Magyar Könyv-ház” hasábjain 1793-tól a „Némely nevezetes emberekről” című rovatban az evangélikus lelkész több, lexikonszerű cikket közölt „Oroszországiak”, „Orosz birodalmiak” vagy „Péterváriak” címmel a cári család és az udvar életéről, a bel- és külföldi könyvek cenzúrájának megszigorításáról I. Pál trónra lépése (1796) után,²⁸ majd 1804-ben „Törvény- és tudományújítás az Orosz Birodalomban” címmel I. Sándor (1801–1825) jogi és kulturális reformjairól, köztük az új egyetemek felállításáról és az alsófokú népoktatásról. Ezenkívül beszámolt a Pétervári Tudományos Akadémia 1803. december 23-ai üléséről is, amelyen A. Sz. Sztroganov gróf beszédet mondott és érdemrendeket osztott ki, valamint arról, hogy „tízezer rubelt irányoztak elő azok jutalmazására, akik neves oroszok lefestésében vagy kifaragásában kitűnnek.”²⁹

1793-ban a kiváló publicista egyik írásában említést tett az 1762-ben Oroszországba került magyar származású orvosról, a moszkvai egyetem professzoráról, Keresztúri Ferencről (1738–1811). Vele kapcsolatban olvashatjuk: „Moszkva városának Belogradi részében vagyon tudományok mindensége. Azoknak művelői közt olvasok ily nevet: operator et prosector Kereszturi” (Keresztúri Ferenc sebész és kórboncnok).

Molnár János írásai tehát arról tanúskodnak, hogy szerzőjük nagy szorgalommal és példás alaposággal gyűjtötte az orosz tudományos életre vonatkozó híreket, és azokat – ha

²⁴ *Magyar Könyv-ház*, 2 (1783), 69.

²⁵ Uo., 4 (1783), 7–17.

²⁶ A Társaság tevékenységének összefoglaló története: *V. V. Oreskin*: Volnoje ekonomicseszkoje obszcsesztvo v Rosszii (1765–1917). Moszkva, 1963.

²⁷ *Magyar Könyv-ház*, 2 (1783), 12–13.

²⁸ Uo., 10 (1798), 125–128.

²⁹ Uo., 21 (1804), 208.

némi késéssel is – sorra eljuttatta a magyar olvasókhöz. Természetesen illúzió és naivitás lenne azt gondolni, hogy ezek az információk tíz- és százazrekhez jutottak el, mivel a folyóirat olvasóinak száma mindössze néhány százra tehető. Ez pedig a 9,5 milliós Magyarország népességéhez viszonyítva elenyésző kisebbségnek tűnik.

A 18. század utolsó évtizedének magyar nyelvű folyóiratai közül kiemelt helyen kell említenünk a kezdetben Győrben, majd Bécsben megjelent „Sokféle” című irodalmi kiadványt. Az 1791-ben indult folyóirat kiadója és szerkesztője Sándor István volt, akit a magyar művelődéstörténet műfordítóként, irodalmárként, nyelvészként, *lexikográfusként* és az első hazai *bibliográfusként* tart számon, s maga korában az egyik legolvasottabb és legsokoldalúbb tudósnak számított.³⁰ A jeles *polihisztor* 1750. augusztus 11-én jómódú, katolikus felekezeti nemesi családban született a Nyitra megyei Lukán. Az elemi ismeretekre házitanítója oktatta, ezután a nyitrai piaristákhoz, majd a nagyszombati jezsuitákhoz járt gimnáziumba. Egyetemi stúdiumait Nagyszombatban folytatta, ahol főként Faludi Ferenc erkölcsnemesítő művei hatottak rá. 1774-ben vette át családi örökségét, gazdálkodni kezdett, és néhány év múlva kastélyukat is felújította. Irodalmi szárnypróbálgatása kezdetben nem volt sikeres, mivel Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) művének fordítását, amely „G. nevezetű svédi grófnő rendes történeti” címmel látott napvilágot, Besenyei György élesen bírálta az általa kiadott „Holmi” 1779-es évfolyamában.³¹ Nagyobb elismerést hozott számára Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771) szatírájának fordítása³² és Jelki András kalandjainak megírása.³³

Sándor István fenti sikereiben fontos szerepe volt a nyelvtudós és irodalmár Révai Miklósnak (1750–1807), aki stilárisan és grammatikailag javította, valamint sajtó alá rendezte kiadásra váró munkáit. 1782-től kettőjüköt nemcsak ismeretség, hanem szoros barátság kötötte össze, ami abban is megnyilvánult, hogy jelentős összegekkel támogatta Révai tevékenységét és többször meghívta lukai birtokára nyaralni. A világot megismerni akaró Sándor István meghatározó élményei közé tartoztak 1785 és 1791 közötti európai utazásai, amelyeket „Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei” (1793) címmel örökített meg. A maga korában nagy feltűnést keltett „Magyar Könyvesház”³⁴ című kötete, amelyben határozottan cáfolta Schwartner Márton és Engel János Keresztély azon állítását, miszerint a 16–18. századi Magyarországon ötven író műve sem ismert. Sándor István – első hazai *bibliográfusként*³⁵ – bebizonyította, hogy a 16. században 198, 1601 és 1711-ben 78, 1711 és 1800 között

pedig 2567 szerzőtől jelent meg kiadvány.³⁶ Jelentős elismerést hozott számára az is, amikor Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárához részletes (15 ezer szóból álló) kiegészítést írt „Toldalék a Magyar–Deák Szókönyvhez” címmel, amelyet 1808-ban, Bécsben adott ki.³⁷

A tudós *polihisztor* nevét az utókor mégis az általa kiadott „Sokféle” című folyóirat kapcsán tartja számon, amelynek első nyolc száma 1791 és 1801 között Győrben, az utolsó négy kötete pedig 1808-ig Bécsben látott napvilágot. Sándor István e kiadványt eredetileg szórakoztató és tanulságos olvasmányoknak, ismerettárnak szánta, amelynek fontos szerepe lehet a nemesség és a jómódú polgárság általános műveltségi szintjének emelésében. A tudós szerkesztő folyóirata meggyőző erővel bizonyítja, hogy Sándor István érdeklődése kiterjedt a nyelvtudományra is, s bár nevét nem emlegetik a hazai finnugor *komparatiztika* legkiválóbb művelői között, mivel nem olyan nagy formátumú kutató, mint Sajnovics vagy Gyarmathi, mégis kétségtelen tudománytörténeti tény, hogy elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar–finnugor nyelvi rokonság hirdetésére és népszerűsítésére terén.³⁸

A finnugor nyelvrokonság meggyőződéses híveként azt tervezte, hogy lakóhelyükön keresi fel az Orosz Birodalom területén élő nyelvrokonainkat. „Egy igazi hazafi óhajátása” című cikkében részletesen felvázolta a távoli utazásra vonatkozó elgondolásait.³⁹ Mint írta, az ilyen feladatra vállalkozó kutatónak bőséges útiköltségre, a Habsburg-uralkodó hozzájárulására, a pétervári hatóságok engedélyére, az orosz nyelv kiváló tudására, az oroszországi tudósok (köztük Gmelin, Pallas és mások) műveinek ismeretére és személyes támogatásra is szüksége lenne. Ezt követően ismertette az útitervet is, amely szerint Bécsből Varsón, Péterváron és Moszkván át jutottak volna el nyelvrokonainkhoz, s az utazás végcéljául Finnországot jelölte meg. E tudományos expedíció gondolatát minden bizonnyal Schlözer híres „Allgemeine Nordische Geschichte” (1771) című műve ébresztette fel benne. Erre utal a jeles német történésztől átvett idézet is: „Hat die ungarische Sprache sogar mit ihren entferntesten Schwestern gleichwohl eine so sichtbare Ähnlichkeit, so ist zu vermuten, dass sie mit ihren näheren Schwestern am Ural und an der Wolga noch näher Übereinkomme: möchte nur einst das Glück einen Sajnovics auch in diese Gegenden führen.”⁴⁰ A cikk írójának óhaja azonban nem valósult meg, mert – mint írta – nem talált olyan útítársra, aki kiváló jellembeli, fizikai és tudományos erényei következtében alkalmas lehetett volna a rendkívüli feladatra. Később, 1808-ban újabb tervet dolgozott ki a finnugor népek felkutatására, de ez a terve sem vált valóra.⁴¹

Sándor István munkáiban gyakran találkozunk a korabeli oroszországi tudomány olyan kiválóságainak nevével, akiknek művei forrásul szolgáltak nyelvrokonaink életére és

³⁰ Sándor István művelődéstörténetünkben elfoglalt helyéről *Kosáry D.*: i. m. 532., 553., 588., 659–660.

³¹ *Éder Zoltán*: Az első magyar nyelvű útikalauzról és szerzőjéről. In: *Sándor István*: Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei. Bp., 1990. 11–13.

³² *Sándor István*: Rabenernek szatírái, vagyis gúnyoló beszédei; Gellertnek egy vígjátékával egyetemben. Pozsony, 1786.

³³ *Uő.*: Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei. Győr, 1791.

³⁴ *Sándor I.*: Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való említésök. Győr, 1803.

³⁵ *Szinyei József*: Az első magyar bibliográfus. Bp., 1901.

³⁶ *Éder Z.*: i. m. 19.

³⁷ *Gáldi László*: A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp., 1957. 232–250.

³⁸ *Réthei Prikkel Marián*: Sándor István nyelvtudománya. In: *Nyelvészeti Füzetek* 60. sz. Bp., 1909.

³⁹ *Sokféle*, 3 (1795), 108–127.

⁴⁰ *Uo.* 7 (1801), 57.

⁴¹ *Uo.* 10 (1808), 137–138.

a magyarok őstörténetére vonatkozóan. A legtöbbször Peter Simon Pallas könyveire hivatkozott, ezért valószínű, hogy az ő munkásságát ismerte a legjobban.⁴² Gyakori utalásokat találunk nála August Ludwig von Schlözer műveire is, ám az iránta érzett tisztelet nem akadályozta meg az önálló ítéletalkotásban és véleménynyilvánításban, sőt olykor még a szerző tévedéseire is rámutatott. „Schlözer igen csalatkozik – írta a magyar *polihisztor* –, amikor azt állítja, hogy a lapp még minden idegen szótól mentes, pedig nemcsak svéd vagy német, hanem orosz szavakban is bővelkedik.”⁴³ A jeles német tudós „Allgemeine Nordische Geschichte” című könyvét valószínűleg azért használta oly gyakran, mert ebben jelent meg először Johann Eberhard Fischer forrásértékű kézíratos szótárának manysi és hanti anyaga.

A „Sokféle” című folyóirat szerkesztője jól ismerte a volt Linné-tanítvány, Johann Gottlieb Georgi (1729–1802), az akadémia kémia- és földrajzprofesszorának munkáit is, köztük a „Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs” (Leipzig, 1783) című könyvét, amelyre cikkeiben többször is hivatkozott.⁴⁴ Az oroszországi tudósok közül Sándor István-nál még gyakran találunk utalásokat a neves Szipéria-kutató, Johann Georg Gmelin (1709–1755) professzor,⁴⁵ valamint unokaöccse, a Kaukázus, a Kaszpi-tenger és Perzsia egyes vidékeit beutazó Samuel Gottlieb Gmelin (1745–1774) munkáira,⁴⁶ illetve Ivan Ivanovics Lepjohin és Pjotr Ivanovics Ricskov útleírásaira.⁴⁷

Az említett munkákat Sándor István kritikával olvasta és használta, s ezek állításaival, adataival kapcsolatban több alkalommal a tévedésekre is rámutatott. A már idézett tanulmányában, amelyben oroszországi utazásának tervét fejtette ki, találóan hívta fel a figyelmet arra, hogy az addigi kutatók (például Pallas és más német, orosz, svéd, dán útleírók) nem jegyezték le teljes pontossággal a nyelvrokaink között gyűjtött néprajzi és nyelvészeti anyagot.⁴⁸ Egy későbbi cikkében pedig azt említette, hogy „Schlözer mások írásaiból merítette finnugor szóanyagát,”⁴⁹ ezért rendkívül fontosnak tartotta, hogy magyar tudós keresse fel nyelvrokainkat. Pjotr Ricskov azon állítását, hogy „hajdan szlávul beszéltek a magyarok, és csak mostani hazájukban váltottak nyelvet”, szintén visszautasította a magyar polihisztor, és a „nyelvcsere” gondolatával szemben az alábbi érvt szegezte: „A nyelv

változik, fejlődik, de egész nép senki kedvéért sem vesz fel idegen, más nyelvet.”⁵⁰

A győri folyóirat-kiadó és szerkesztő helytálló nyelvi fejtegetései – bármilyen furcsának tűnhet is ez annak a szemében, aki kézbe veszi a „Sokféle” kötetét – a maga korában észrevehető hatást nem gyakoroltak sem a nyelvtudomány művelőire, sem az iskolázottabb nemesi és polgári olvasókörökre. Sajnos, ezen írásoknak az őket megillető elismerésben nem volt részük, mivel a magyar–finnugor nyelvrokonságot tagadó tudósok „elhallgatták”, az átlagolvasó pedig nem volt elég művelt ahhoz, hogy igazi értéküket észrevegye. E folyóirat kötetei azonban így is becses emlékei és számtaló dokumentumai a hazai tudománytörténetnek, a korabeli európai tudományos eredmények magyarországi ismeretének és fogadtatásának.

Életének utolsó éveiben Sándor István sokat betegeskedett, mivel depresszióban és vízkórságban szenvedett, ami elviselhetetlenné tette mindennapjait. Ezzel magyarázható, hogy 1815. március 29-én a bécsi Schöne Laterngasse 724. számú házának első emeletén önkézevel vetett véget életének. Nemes lelkű és nagyvonalú gondolkodására jellemző, hogy végrendeletében tízezer aranyforintot, teljes könyvtárlományát, vagyont érő numizmatikai gyűjteményét, festményeit és rézkarcait az újonnan felállítandó magyar tudóstársaság javára hagyta, amelyről az 1827. évi XII. törvénycikk is megemlékezett. Az MTA épületében ma egy emléktábla őrzi szlavnicai és lukai Sándor István tudománypártoló tevékenységét és a nemzeti kultúra iránti elkötelezettségét.

Molnár János és Sándor István fentiekben ismertett folyóiratai meggyőzően bizonyítják, hogy 1780 után – a magyar nyelvű újságok megjelenésével szinte egy időben – a nemzeti kultúrát gazdagító, a nemesi és a jómódú polgári olvasókörökre érdeklődését felkeltő, változatos tematikájú kiadványok láttak napvilágot, amelyek nemcsak hazai, hanem külföldi (köztük az orosz tudományos életet is ismertető) híryananyagok voltak. Az utókor embere téved, ha arra gondol, hogy a korabeli sajtótermékek színvonalát kiadjuk felekezeti hovatartozása határozta meg, mivel sokkal inkább a szerkesztők tájékozottsága és műveltsége, amit hitelesen igazol, hogy Molnár János evangélikus, Sándor István pedig katolikus vallású volt. Lényegesen fontosabb ennél az, hogy mindketten egyetemen tanultak, több nyelven beszéltek, *erudíció* és a nemzeti kultúra iránti elkötelezettség motiválta őket lapkiadói tevékenységükben. Folyóirataik nem maradtak el a nyugat-európai hasonló kiadványokétól és méltó előfutárai lettek az 1817-től kiadott, előbb Toldi Ferenc, majd 1832-től Vörösmarty Mihály által szerkesztett Tudományos Gyűjteménynek.

⁴² P. S. Pallas művei közül Sándor István főként az alábbiakra hivatkozott: Sammlung historischer Nachrichten über mongolischen Völkerschaften. St. Petersburg, 1776; Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs. Leipzig, 1801; Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793–1794. St. Petersburg, 1794. E művekre való utalások: *Sokféle*, 3. (1795), 114., 203; 10. (1808), 147; 6. (1799), 185.

⁴³ *Sokféle*, 8 (1801), 142.

⁴⁴ Uo. 8 (1801), 79–80; 11 (1808), 39.

⁴⁵ J. G. Gmelin: Reise durch Siberien von dem Jahre 1733 bis 1743 című négykötetes művére vonatkozó hivatkozások: *Sokféle*, 3 (1795), 110., 118; 6. (1799), 17–19; 10 (1808), 135.

⁴⁶ S. G. Gmelin: Untersuchungen der drei Naturreichen. St.-Petersburg, 1770–1784 című könyvére való utalás: *Sokféle*, 3 (1795), 110.

⁴⁷ *Sokféle*, 3 (1795), 111–112.

⁴⁸ Uo. 3 (1795), 115.

⁴⁹ Uo. 8 (1801), 73.

⁵⁰ Uo. 8 (1801), 139–140.